
РОЗДІЛ 3. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 340.114

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.6>

ЕКОЛОГІЧНА ГРАМОТНІСТЬ ЯК ФАКТОР КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ENVIRONMENTAL LITERACY AS A FACTOR OF CONSOLIDATION
OF UKRAINIAN SOCIETY

Сердюк Н. А.

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри політичних наук і права

факультету урбаністики та просторового планування

Київського національного університету будівництва і архітектури

<https://orcid.org/0000-0003-4279-4294>

Формуються основи інноваційної економіки, технологічний прогрес створює нові ресурси зростання, переосмислюються з екологічних позицій принципи взаємодії з навколишнім середовищем.

Взаємозв'язок соціальних систем з компонентами природного оточення встановлюється через складні кореляції різної спрямованості і глибини. Тому загальнонауковий рівень вивчення процесів взаємодії держави, суспільства і природи утворює нові комплексні міждисциплінарні підходи, що інтегрують і формують нетрадиційний методологічний апарат дослідження цієї області.

Екологічна грамотність, що виражається в розробці, обґрунтуванні, а головне практичному впровадженні оптимальних методів впливу на природне середовище, може служити показником соціальної зрілості, яка визначає характер особистої участі в процесі техногенного впливу на природне середовище проживання.

У перспективі екологічна грамотність повинна стати складовим елементом загальної грамотності праці і знайти своє реальне відображення в системі критеріїв соціально-економічної оцінки виробничих результатів як кожного трудового колективу, так і окремого індивіда.

В сучасних умовах найважливішою тенденцією розвитку бізнесу є соціалізація, під якою розуміється, по-перше, його активна включеність у вирішення пріоритетних соціальних завдань розвитку підприємства, регіону і держави в цілому, по-друге, чітко позначені соціально орієнтовані інвестиції підприємств в вдосконалення внутрішньої і зовнішньої доквілля, в корпоративні соці-

альні програми; і, по-третє, різні форми благодійної та спонсорської діяльності.

Відповіддю на екологічні ризики повинна стати усвідомлена необхідність в екологізації свідомості і способу життя населення України, тобто засвоєння певних екологічних уявлень і установок по відношенню до природи, а також впровадження в повсякденну практику технологій, що не завдають природному середовищу непоправної шкоди, зміна укладу життя людей на більш екологічний, поширення дбайливого ставлення до природних ресурсів.

Вирішення всіх цих екологічних питань вимагає ґрунтовної правової бази, що полягатиме у: широкому міжнародному співробітництві в екологічній сфері щодо вирішення проблеми екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища; забезпеченні соціально-екологічної безпеки; проведенні моніторингу проблем екологічно орієнтованого способу життя в Україні за методикою «Зеленого барометра» (the Green Barometer); запровадженні новітніх технологій в Україні; необхідності розробити принципи переходу від економіки до енергоекономіки.

Ключові слова: екологічна грамотність, екологічні ризики, техногенний вплив на природне середовище, тенденції розвитку бізнесу, екологізації свідомості і способу життя населення.

Emerging economy based on innovation, technological progress creates new sources of growth, reinterpreted with environmental positions the principles of interaction with the environment.

The relationship of social systems with the components of the natural environment is established through complex correlations of different orientation and depth. Therefore, the level of general scientific study of the processes of interaction between state, society and nature form a new integrated interdisciplinary approaches that integrate and form an unconventional device methodological study of this area.

Ecological literacy, which is expressed in the development, justification, and most importantly the practical implementation of optimal methods of environmental impact, can serve as an indicator of social maturity, which determines the nature of personal participation in the process of man-made impact on the environment.

In the long term ecological literacy must become an integral part of literacy work and find a real reflection of a system of criteria for socio-economic evaluation of production results as every labor collective and the individual.

In modern conditions, the most important trend in business development is socialization, which means: first, active involvement in solving priority social problems of enterprise development, the region and the state as a whole; secondly, clearly defined socially oriented investments of enterprises in the improvement of the internal and external environment, in corporate social programs; third, various forms of charitable and sponsorship activities.

Response to environmental risks must become conscious of the need for greening of consciousness and life in Ukraine. That is, learning certain environmental perceptions and attitudes towards nature and implementation in daily practice technologies that do not cause irreparable damage to the environment, changing lifestyles of people to safer spread respect for natural resources.

The solution to all these issues requires a thorough environmental legal framework will be to: broad international cooperation in the environmental field to address environmental safety and environmental protection; ensuring social and environmental security; monitoring the problems of ecologically oriented lifestyle in Ukraine according to the method of «Green Barometer» (the Green Barometer); the introduction of new technologies in Ukraine; the need to develop principles for the transition from economics to energy economics.

Key words: Ecological literacy, environmental risks, man-made impact on the environment, business development trend, greening of consciousness and life.

Постановка проблеми. Усвідомлення актуальності проблеми екологічно орієнтованого способу життя у відповідь на нові виклики сучасності отримало розвиток в світовій науковій літературі, перш за все – в роботах представників Римсько-

го клубу, у крайньому випадку, три-чотири десятиліття тому. Пізніше, екологічно орієнтовані заклики до «перебудови свідомості і поведінки» неодноразово повторювалися безліччю інших авторів, включаючи пострадянських науковців. На жаль, ці заклики ніде не мали адекватної реакції на рівні політичних (національних і світових) та нормативно закріплених рішень, і не отримали необхідної політичної підтримки в світі, набагато сильніше стурбованому фінансово-економічною кризою, ніж екологією. Проте, вони все ж досягли важливого результату: пробудили глобальний інтерес до проблеми екології, акцентували її важливість для виживання людства. Як вважають С. Гроф, Е. Ласло і П. Рассел, для того щоб вижити і продовжити розвиток, сьогодні людство має «переглянути свої уявлення про Всесвіт, людину і самих ідей прогресу та розвитку», тобто здійснити екологізацію свідомості. На думку С. Грофа, Е. Ласло і П. Рассела, цю зміну за своєю значимістю можна назвати «революційною трансформацією», тобто зміною не менш важливою, ніж раніше була комп'ютеризація, або комп'ютерна революція [1]. Саме така революційна трансформація, тобто екологізація свідомості і поведінки, може стати тією сутнісною інновацією, яка зробить можливим перехід держави на якісно новий рівень взаємодії з суспільство і природою та вдосконалення держави.

Виклад основного матеріалу. У даний час в усьому світі спостерігаються глибокі трансформації. Формуються основи інноваційної економіки, технологічний прогрес створює нові ресурси зростання, переосмислюються з екологічних позицій принципи взаємодії з навколишнім середовищем. Очевидні ознаки становлення інформаційної держави, на порядок більш динамічної, інтегрованої, складноорганізованої. Найважливішу роль в цих процесах покликані відігравати фахівці з вищою освітою, оскільки, освічена людина стає ключовим ресурсом розвитку. Тому, мета соціально-гуманітарної підготовки повинна відповідати основним завданням держави, в ній відбиваються кращі світові досягнення освіти і культури.

На початку ХХ століття у наковій сфері почали розвиватися соціально-екологічні теорії, які поклали початок новим науковим школам, які застосовували методи суміжних наук, завдяки яким було накопичено достатній фактичний і теоретичний багаж, що дозволяє по-новому поглянути на сучасні проблеми соціоприродної взаємодії. Вивчаючи елементи зовнішнього середовища проживання людини, соціально-екологічні теорії визначили основи соціальних механізмів, які комплексно і збалансовано, враховували б економічні, соціальні та екологічні потреби і могли б змінити поведінку людей, соціальних систем та вивести їх у правове поле. Відмінною особли-

вістю сучасних загроз процесам життєдіяльності людей є їх системний характер. Якщо раніше різні «внутрішні» конфлікти в людському середовищі можна було локалізувати і усунути незалежно один від одного, у міру їх виявлення, то сьогодні це можливо не завжди, і жодну з окреслених глобальних проблем (екологічну, соціальну, економічну) не можна вирішити у відриві однієї від одної. Як наслідок, в сучасній ситуації малопридатними виявляються настільки поширені раніше принципи причинно-наслідкового і комплексного аналізу та багато інших положень знань, що до недавня були дієвими. На провідні позиції висуваються не принципи комплексності, а принципи системності, наукове розуміння соціальних організацій та державних інституцій, як цілісного організму, що отримав назву – «соціальні системи». Взаємозв'язок соціальних систем з компонентами природного оточення встановлюється через складні кореляції різної спрямованості і глибини. Тому, загальнонауковий рівень вивчення процесів взаємодії держави, суспільства і природи утворює нові комплексні міждисциплінарні підходи, що інтегрують і формують нетрадиційний методологічний апарат дослідження цієї сфери.

Використовуючи у своїх дослідженнях міждисциплінарні підходи, науковці вважають, що сутність інтегральної стратегії розвитку держави, суспільства і природи полягає у гармонійному поєднанні законів державного регулювання і управління, соціальної динаміки і природних процесів біосфери.

Принципи сучасного наукового знання, що відкидають спосіб дії, засновані на постійному силовому втручанні в природні процеси, в даний час досить несподівано починають корелювати з уявленнями синергетики, включеними в сучасну наукову картину світу, а також з можливими стратегіями управління складними соціальними системами, які є невід'ємним компонентом системи соціоприродної взаємодії та самоорганізації. У складних умовах глобалізації та суспільної трансформації такі підходи покликані забезпечити реалізацію стратегії ефективного функціонування держави, її соціальної системи, соціальної організації і повинні враховувати принципи сталого розвитку на основі застосування екологічного імперативу.

Сталий розвиток в широкому розумінні трактується як гармонізація, збалансований розвиток економічної, соціальної та екологічної підсистем [2]. В основі концептуального положення сталого розвитку лежить принцип «відтворення людських прав», згідно з яким, доступ до ресурсів і можливості збалансованого розвитку повинні бути забезпечені не тільки для нинішніх, а й майбутніх поколінь. Стійкість включає проблеми справедливого розподілу можливостей розвитку всередині кожного покоління, не приносячи чийсь

інтереси, потреби і можливості в жертву яким-небудь іншим.

Особливістю сучасного етапу розвитку українського суспільства є громадська консолідація на базі підвищеної уваги до екологічних реалій сьогодення, доповнена прагненням розуміти екологічну ситуацію в країні, що актуалізує необхідність формування громадянської позиції. Екологічна грамотність, що виражається в розробці, обґрунтуванні, а головне практичному впровадженні оптимальних методів впливу на природне середовище, може служити показником соціальної зрілості, яка визначає характер особистої участі в процесі техногенного впливу на природне середовище проживання.

У перспективі екологічна грамотність повинна стати складовим елементом загальної грамотності праці і знайти своє реальне відображення в системі критеріїв соціально-економічної оцінки виробничих результатів як кожного трудового колективу, так і окремого індивіда. У сукупності оточуючих людини природних комплексів слід виділити найбільш значущі як в господарських цілях екосистеми, так і комплекси, істотно важливі для підтримки нормальних умов життєдіяльності людини в його біологічному вираженні.

Основним критерієм такого поділу може служити показник опосередкованості соціоприродних зв'язків. Так, наприклад, техногенне забруднення лісового біотопу, що представляє господарську, економічну та, можливо, навіть, естетичну цінність для людини, не може зрівнятися за своїми соціальними наслідками з негативним техногенним впливом на аквакомплекс, що є джерелом водопостачання мегаполісу. Тому диференційований підхід до аналізу процесу промислового природокористування, що передбачає вибірковість у виборі основних параметрів господарського використання природних ресурсів в якості сировинних джерел, є умовою екологічно грамотного і, одночасно, соціально ефективного керівництва підприємством.

В сучасних умовах найважливішою тенденцією розвитку бізнесу є соціалізація, під якою розуміється, по-перше, його активна включеність у вирішення пріоритетних соціальних завдань розвитку підприємства, регіону і держави в цілому; по-друге, чітко позначені соціально орієнтовані інвестиції підприємств в вдосконалення внутрішньої і зовнішньої довкілля, в корпоративні соціальні програми; і, по-третє, різні форми благодійної та спонсорської діяльності. Можна говорити про те, що соціально відповідальним є той бізнес, який, ефективно вирішуючи свої комерційні завдання, поєднує економічний успіх з рухом до соціального благополуччя та екологічної безпеки. З цього випливає, що національні пріоритети розвитку держави і завдання ефективного ведення бізнесу стратегічно не просто сумісні, але пря-

мо пов'язані один з одним. Досвід показує, що в соціальних мережах міститься досить потужний суспільний потенціал неформальних зв'язків і відносин, що в повній мірі реалізується по відношенню до бізнес-організації.

Соціальні мережі – один з чинників підвищення корпоративної суспільної відповідальності. Під нею розуміється сукупність ефективних бізнес-стратегій, пов'язаних з завданнями розвитку і прямою діяльністю компанії, дотриманням балансу інтересів акціонерів, працівників, споживачів товарів і послуг, партнерів по бізнесу, місцевих громад і держави, побудовою сумлінних відносин з усіма зацікавленими сторонами. Цим поняттям охоплюється широкий діапазон дій компанії в економічній, соціальній, екологічній та фізкультурно-спортивній областях.

У цьому сенсі соціальні мережі – не просто «модна» тенденція, а важливий інструмент підтримки гарної репутації компанії, формування її позитивного іміджу, спосіб залучення уваги зацікавлених осіб, вивчення громадської думки та коректного впливу на нього, а також фактор залучення інвестицій.

Розуміння важливості навколишнього середовища для існування людини і його виживання як біологічного виду стосується будь-якого суспільства: досить згадати Чорнобильську катастрофу та її наслідки, щоб визнати взаємозалежність і взаємозв'язок країн і народів, що живуть в сучасному світі. Відповіддю на екологічні ризики повинна стати усвідомлена необхідність в екологізації свідомості і способу життя населення України, тобто засвоєння певних екологічних уявлень і установок по відношенню до природи, а також впровадження в повсякденну практику технологій, що не завдають природному середовищу непоправної шкоди, зміна укладу життя людей на більш екологічний, поширення дбайливого ставлення до природних ресурсів.

У країнах Європейського Союзу протягом ряду років проводиться соціологічний моніторинг проблем екологічно орієнтованого способу життя, реалізований в методиці «Зеленого барометра» (the Green Barometer) [3]. Цільова установка цього дослідження – визначити, наскільки швидко здійснюються зміни способу життя людей в напрямку його екологізації, як широко інтегруються екологічні цінності населенням різних країн.

У 2008 р. в цей моніторинг була вперше включена Румунія, яка приєдналася до Євросоюзу в 2007 р. На першому етапі моніторингу (2009-2010) методом опитування вивчалися деякі екологічні аспекти способу життя Бухаресту[4], наприклад, екологічні практики повсякденного життя, які свідчать про зміни екологічної свідомості та поведінки городян, їх орієнтації на екологізацію свого способу життя. В результаті дослідження були визначені типи екологічної по-

ведінки жителів Бухареста. Дослідження стосувалося лише окремих сторін життя городян, що вивчалися за подібною методикою, розробленою в рамках «Зеленого барометра». Зокрема, була вивчена інформованість різних вікових груп городян про екологічно орієнтований спосіб життя і ступінь їх готовності впроваджувати його в практику (наприклад, використовувати енергозберігаючі лампочки). Паралельно було проведено опитування експертів, що дозволив професійно оцінити результати масового опитування. Був зроблений висновок, що всі виділені групи продемонстрували середній рівень інформованості та практичної орієнтації на екологічно орієнтований спосіб життя.

На другому етапі в 2009 р методом глибинних інтерв'ю вивчалось ставлення городян до споживання «чистих» продуктів харчування і усвідомлення ними важливості цієї проблеми [4].

Результати досліджень показали, що екологічно орієнтовану поведінку пов'язано не стільки зі статтю та віком городян, скільки з рівнем освіти і екологічної інформованості. Вони не часто замислювалися, з чого зроблений той або інший продукт харчування; їх вибір місцевих продуктів був обумовлений мотивацією частіше на ціну, ніж на високу якість товару (включаючи його екологічну «чистоту»). Що стосується джерел інформації з проблем екології, то в якості основного джерела знань жителів Бухареста про «чисті» продукти виступає телебачення.

На підставі отриманих результатів у Румунії були виділені наступні типи респондентів, що розрізняються за критерієм ставлення до навколишнього середовища:

1. «екологічно активна» – невелика (менше 11%) група, мотивована на активні дії екологічного характеру, зі сформованими установками на високу екологічну якість свого способу життя;

2. потенційно активна (більше 53%) група, що має базові знання про проблеми навколишнього середовища, яка бажає зробити свій спосіб життя більш екологічним, але нічого практично не робить для цього;

3. неактивна група (28%) тих, хто не відрізняється якісними знаннями екологічного характеру, не цікавиться цими проблемами і нічого не робить для зміни свого способу життя;

4. індиферентна група (близько 8% опитаних) – ті, хто не виявив певних оцінок, не визначився в цілому щодо екологізації способу життя [4, р. 2].

У Румунії городяни більш орієнтовані на споживання місцевої продукції, якій віддається перевага по ряду причин, але перш за все тому, що вона вважається «чистою», вирощеною без застосування хімії. Ця продукція або вирощена на своїх подвір'ях, або у рідних в сільській місцевості, або куплена у приватних виробників на ринку [4, р.

5]. На підставі отриманих даних можна вважати, що жителі Бухареста, певною мірою, орієнтовані на екологічний спосіб життя, зокрема – на споживання чистих продуктів харчування.

Таке розуміння сприяє усвідомленню власної ролі у взаємодії держави, суспільства і природи, шукає найоптимальніший варіант формування екологічної грамотності. Реальному досягненню цього завдання має сприяти здійснення наступних заходів: посилення еколого-просвітницької роботи на основі принципу системності із залученням «місцевого» матеріалу; розумне поєднання пропагандистської роботи з активним адміністративним регулюванням виробничого впливу на навколишнє середовище; включення в оцінку результатів виробничої діяльності «екологічні» компоненти, що відображає рівень соціально-екологічної грамотності майбутнього фахівця. Впровадження критеріїв екологічної грамотності в оцінку соціо-економічної ефективності сталого розвитку в Україні видається наочним показником її практичної спроможності і, одночасно, істотним чинником забезпечення консолідації сучасного українського суспільства.

Сутність державного управління у сфері охорони навколишнього середовища полягає у виконанні функцій регулювання, нагляду, прогнозування, програмування, інформування, експертизи, досліджень, контролю та інших видів виконавчо-розпорядчої діяльності [5, с. 212]. Необхідність розв'язання зазначених проблем потребує вжиття невідкладних заходів економічного, технічного, політичного, соціального та організаційного характеру, серед яких першочергове значення в екологічній політиці держави має створення національної екологічно-правової системи. Вирішення всіх цих екологічних питань вимагає ґрунтовної правової бази, що полягатиме у:

- широкому міжнародному співробітництві в екологічній сфері щодо вирішення проблеми екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища;

- забезпеченні соціально-екологічної безпеки, яка трактується як свобода і захист від за-

гроз екологічного забруднення, гарантією якої є: наявність чистого повітря, незабрудненої води, екологічно безпечної їжі, можливість проживання в умовах, що не становлять небезпеки для здоров'я з точки зору екології (житло, умови праці тощо);

- проведенні моніторингу проблем екологічно орієнтованого способу життя в Україні за методикою «Зеленого барометра» (the Green Barometer);

- запровадженні новітніх технологій в Україні, що забезпечують безвідходну переробку відходів, розташованих на територіях, відведених під звалища твердих промислових та побутових відходів, а також компонентів, що містяться в очисних спорудах, в результаті чого буде вироблятися дешева електроенергія і ряд корисних речовин та будматеріалів, а також дозволить рекультивувати та повернути в культурний обіг мільйони гектарів площ не тільки в Україні;

- необхідності розробити принципи переходу від економіки до енергоекономіки, яка є новітньою методологією, що пояснює принципи взаємодії людини з довкіллям та дозволяє здійснювати ефективний розвиток держави на основі раціонального використання ресурсів, наявних у її розпорядженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гроф с. Революция сознания. Трансатлантический диалог. / С. Гроф, Э. Лакло, П. Рассел. М.: АСТ, 2004. 251с.
2. Ускова Т.В. Управление устойчивым развитием региона. Вологда, ИСЭРТ РАН, 2009. 355 с.
3. Think green policies. Green Barometer – citizens' perception on environmental protection in urban Romania. Environmental Research Report. Bucharest, 2008. 75 p.
4. Economic change, quality of life and social cohesion. 2009. URL: <http://www.equalsoc.org>.
5. Сердюк Н.А. Розбудова України як соціальної, правової держави: теорія та практика: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2019. 420 с.